

Memoria războaielor și a păcii din Principatele Române, în jurnalele călătorilor occidentali Patrick O'Brien și James O. Noyes

Mariana BOCA

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava
mariana_boca_ro@yahoo.com

Abstract: In the present study, we capitalize on the very close integration in the Romanian culture of two travel journals published in the middle of the nineteenth century (1854-1858) by the Irish Patrick O'Brien and the American James O. Noyes. The two authors, talented storytellers, undertake a subtle and sometimes anticipatory analysis of the situation of Moldova and Țara Românească, occupied successively and used as a theater of war by the Tsarist army and the Ottoman army in the Crimean War. The comparative reading and analysis of the two exceptional texts, which refers to the same historical moment, gives the reader a spectacular restructuring of profound memory where we anchor the origin of modern Romania and the present destiny of the Romanians.

Keywords: *memory, history, Romania, journal, Crimean War.*

În prezentul studiu valorificăm integrarea foarte târzie în cultura românească a două jurnale de călătorie, publicate la mijlocul secolului al XIX-lea (1854-1858), de irlandezul Patrick O'Brien și americanul James O. Noyes. Cei doi autori, povestitori talentați, realizează o analiză subtilă și uneori anticipativă a situației Principatelor Române, ocupate succesiv și folosite ca teatru de război de armata țaristă și de armata otomană, în Războiul Crimeii. Parcurgerea comparativă a celor două texte excepționale, care se referă la același moment istoric, oferă cititorului o restructurare spectaculoasă a memoriei profunde unde ancorăm originea României moderne și destinul actual al românilor.

Tânărul irlandez Patrick O'Brien, la vârsta de treizeci de ani, sosește în Principatele Române într-unul din anii cei mai dramatice pentru românii din secolul al XIX-lea – 1853, probabil într-o misiune specială încredințată de Ministerul 5, și apoi la Congresul de la Paris din 1856, fiind trecută în textul Tratatului de Pace de la Paris. În vara celui an fatidic, 1853, armata țaristă ocupă Moldova și Țara Românească și apoi în 30 noiembrie flota turcească este aproape lichidată de ruși, în portul Sinope. Expansiunea rusească și slăbiciunea turcilor creează multă neliniște în Occident. Pentru prima dată, puterile occidentale, cu deosebire Franța și Marea Britanie, consimt să asculte „*chestiunea românească*”: lupta unui grup de boieri și intelectuali români, educați în universitățile occidentale, pentru a fi recunoscută identitatea românească a moldovenilor și a muntenilor, prin acceptarea unirii Principatelor. Scopul declarat al bunăvoinței puterilor occidentale

este acela de a transforma Principatele într-un teritoriu-tampon în calea înaintării rușilor spre Europa Centrală. Astfel, „*chestiunea românească*” ajunge în sfârșit să fie abordată oficial la Conferința de la Viena, din 1856. Puterile occidentale admiteau, în sfârșit, o apropiere a Principatelor, fără a aproba, însă, unirea acestora.

Conflictul ruso-turc, numit *Războiul Crimeii*, având implicarea Occidentului și toate consecințele ce au decurs din mai multe confruntări armate, reprezintă cel mai important eveniment al secolului al XIX-lea. Românii sunt prinși în acest război fără voia lor, între interesele teritoriale și lupta pentru zonele de influență dusă de marile puteri. Se naște, de aceea, o anumită curiozitate a elitei occidentale pentru cunoașterea spațiului românesc. Patrick O'Brien răspunde acestei așteptări, scriind un jurnal care se transformă repede într-un eseu de filosofie politică despre ruptura grăitoare dintre principiile invocate de Rusia în discursul ei diplomatic și acțiunile concrete în teatrele de luptă, despre strategiile de operare ale actorilor implicați în Războiul Crimeii, despre poziționarea fluctuantă a puterilor occidentale, despre raporturile dintre autocrație și democrație, legăturile dintre ocupațiile militare, propagandă, provocări și loviturile de stat. În mijlocul acestor planuri și repere intersectate se află situația paradoxală a românilor: pe de o parte țărani din Principate par să trăiască într-o lume paralelă cu războiul, mult îndepărtată de aceste complicate și sângeroase jocuri politice. Pe de altă parte, aceiași țărani români ajung în centrul evenimentelor, devorați fiind de ele, sacrificați, abuzați, exploatați în modul cel mai nemilos, fără să aibă nicio protecție reală sau o minimă susținere nici din partea boierilor autohtoni și a conducătorilor țării, nici din partea străinilor care se calcă în picioare pentru a acapara Principatele: puterea protectoare – Rusia, puterea suzerană – Imperiul Otoman, puterile eliberatoare – Franța, Marea Britanie, Austria.

Iată că tânărul irlandez O'Brien transmite cititorului român din 2018, cu un secol și jumătate în urmă, o memorie compusă din reprezentări, emoții, idei și povești care marchează și azi, aproape identic, legăturile dintre poporul român, conducării lui și puterile vecine sau occidentale. Patrick O'Brien descoperă cum românii sunt întotdeauna victime ale unei istorii care se hotărăște în altă parte, dar care le confiscă destinul. Ceea ce impresionează cititorul actual este valabilitatea concluziilor lui O'Brien, la cei o sută și cinzeci de ani distanță. El se apropie de realitatea românească de la 1853 cu inteligență analitică, fără prejudecăți, fără a se autobloca în sentimentul tipic de superioritate al occidentalului, dovedind în fiecare secvență a textului o conștiință surprinzător de empatică. Conștiința lui e vie și, de aceea, primește mesajele realităților vizibile și ale celor camuflate, fără a le distorsiona, fără a le trăda prin raționalizare, reușind să le verbalizeze simplu și clarvăzător. Imediat ce intrăm în miezul evocării, regretăm absența acestui text din sursele imaginarului cult, pe care cititorul român din ultimii 150 de ani l-a putut așeza peste identitatea românească a secolului al XIX-lea:

„Mai sus de Hârșova este orașul Cernavodă, unde se găsea, ca și mai înainte, o puternică unitate turcă. Câteva mori sunt construite pe fluviu, dar curentul nu este foarte puternic prin părțile acestea și roțile se învârteau foarte încet. Pe mal, niște pescari își reparau plasele și bărcile lungi ca niște canoe, iar lângă ei se jucau copiii lor, pe jumătate despuiați. Am zărit femei cărând poveri pe cap și țărani lucrând din greu pe câmp în mormăitul vlaguit al roșilor de moară. Toate acestea contrastau în chip ciudat cu sumbrele pregătiri de război. În apropierea pescarilor, țăntoși și înarmați până-n dinți, se plimbau neînfricați albanezi; în spatele zidului cu șanțuri de apărare lângă care țăranul își lucra pământul se vedea temuta artilerie. Soarele zâmbea strălucitor tuturor – deasupra copilașilor ce se jucau lângă părintele lor și deasupra arnăutului a cărui meserie e lupta,

deasupra liniștitei vieți rurale și deasupra vârfulor ascuțite ale baionetelor din tabără.” [O'Brien, 2016: 41].

Simpla contemplare a contrastului dintre acțiunile cotidiene ale unor pescari din apropierea Cernavodei și prezența nefirească a armatei turcești transmite peste timp vibrația existenței românului constrâns să găsească firul obișnuit al vieții în chiar mijlocul catastrofei, al unei catastrofe care nu îl privește, dar îl limitează și îi îngustează definitiv propriile decizii. Un asemenea episod este evocat cu rol simbolic, aproape alegoric, de O'Brien. Pescarul dunărean e obligat să își repare plasele prefăcându-se că nu vede sau chiar fiind orb la amenințarea uriașă care crește lângă el, pentru a asigura pacea aparentă în care jocul copiilor lui este încă posibil.

Mai departe citim:

„La drept vorbind, în Țara Românească nu există drumuri. Sunt doar niște cărări late acoperite cu un strat gros de praf întunecat în timpul verii și care când plouă sau după dezgheț se transformă în râuri de noroi, prin care trăsurile de-abia înaintează, afundate în mocirlă până la osie. Când drumul este mult prea prost, trăsurile o apucă pe lângă el, până când drumul cel nou ajunge și el în aceeași situație. Însă iarna, când zăpada este înghețată, poți călători foarte rapid cu sania. Când am pornit noi, era patru dimineața, iar la ora șapte am ajuns la un han, aflat la jumătatea drumului dintre Giurgiu și București, unde am luat micul dejun.” [O'Brien, 2016: 51]

Evocarea realistă, analitică proiectează cu acuratețe viața și lumea românească din secolul XIX. Un roman important, cum e *Ciocii vechi și noi*, al lui Nicolae Filimon, sau proza lui Alecsandri, a lui Negruzzi, a lui Kogălniceanu – texte scrise în epocă – nu reușesc decât rareori, dar nu dominant să capteze energia realităților, așa cum o face irlandezul O'Brien.

Mintea lui dinamică produce înțelegere profundă în comunicarea cu cititorul. Apreciază frumusețea și bogăția țării, începe să o iubească cu căldura străinului care se așează în spațiul nou ca într-un alt *acasă*. Analiza comparativă a satelor muntenești, văzute în perspectiva satelor din Irlanda sau Marea Britanie, îl ajută pe O'Brien să pună în evidență civilizația rurală românească, care, în simplitate, afirmă o cultură a frumosului și o știință veche a adaptării:

„Această parte a țării este deosebit de bogată și frumoasă. Plouase vreo două ceasuri în timpul nopții și totul părea proaspăt și strălucitor în lumina dimineții. Locuințele țăranilor ori ale micilor proprietari de pământ din Țara Românească sunt asemănătoare celor din Irlanda. Colibele țăranilor sunt făcute din lut sau chirpici și acoperite cu paie, în vreme ce casele micilor proprietari de pământ sunt construite în același stil, dar sunt ceva mai mari. Se vede că oamenii încearcă să își înfrumusețeze locuințele. Toate sunt văruițe și adesea vița-de-vie sau o altă plantă agățătoare se cațără în jurul ușii sau ferestrelor. Satele sunt aproape întotdeauna mărginite de copaci, iar acolo unde nu sunt ape curgătoare se găsesc de obicei cinci, șase fântâni din care apa se scoate cu un fel de cumpănă din lemn: la un capăt al unei prăjini perpendiculare pe un par este agățată o găleată de o funie, iar la celălalt capăt este legat un pietroi. Cu pârghia astfel construită apa se scoate din cele mai adânci fântâni cu foarte puțin efort. Privite în ansamblu, satele au un aspect pitoresc și traiul acolo pare aproape confortabil.” [O'Brien, 2016: 52]

O'Brien își păstrează distanța empatică față de lumea românească, atunci când face judecăți pragmatice. Explică astfel în puține cuvinte un sistem de exploatare secular, care, în timp,

și-a schimbat doar actorii. Compartimentele sociale, relațiile și consecințele politico-economice identificate cu precizie de O'Brien au devenit însă parte a istoriei și a memoriei colective românești, până astăzi. Iată cum descrie relațiile dintre boierii români, țărani și arendașii străini, într-o suită de secvențe pe cât de edificatoare, pe atât de simple și cuprinzătoare:

„La intrarea în han era un bărbat destul de bine îmbrăcat, cu cizme înalte și o pălărie cu boruri largi. Era călare pe un cal puternic și însoțit de servitorul său pe un animal asemănător. Amândoi aveau pistoale la centură și ranițe legate în spatele șeilor. Insul era samsar ori arendaș, cartegorii foarte numeroase în Țara Românească. Ele stau undeva între boieri sau marii proprietari și țărani. De obicei, încheie un contract cu un boier, prin care se angajează să-i plătească o anumită sumă pentru o parte a moșiilor sale, cu condiția ca boierul să-i dea carte blanche să procedeze așa cum dorește cu micii proprietari de pământ și țărani. Este un sistem în care, cum ușor se poate bănuși, doar intermediarii obțin principalele beneficii. Boierul, care astfel își cedează moșiile, pierde mare parte din venit, în vreme ce arendașul, care-și urmărește numai propriul interes, stoarce de la nefericiții de țărani și ultimul bănuș. Astfel că, în cele mai multe cazuri, moșia se împovărează tot mai mult, boierul este în curând dator arendașului, iar acesta din urmă ajunge în final adevăratul stăpân al proprietății. Aproape toți acești intermediari sunt greci, iar unii dintre ei au averi considerabile, obținute în felul amintit.” [O'Brien, 2016: 53]

În niciun manual de istorie nu este explicat la fel de direct și clar acest sistem de relații ce a generat o mentalitate din al cărei mecanism psiho-social nu ieșim nici azi.

Apoi O'Brien încheie cu un argument economic care sintetizează într-o contabilitate primară drama „*sărăvei țări bogate*”:

„În ciuda faptului că în toată țara terenurile se dau în arendă și că pământul este lucrat ca vai de lume, unii boieri scot de pe moșiile lor mai mult de 20 000 de lire sterline pe an. Proprietățile personale ale actualului domnitor aduc circa 30 000 de lire *per annum*.” [O'Brien, 2016: 53]

Concluzia lui O'Brien confirmă fără nici o ezitare un adevăr care în memoria recentă și actuală românească a fost discreditat sau trimis, cel mai adesea, în zona legendei decedibilizate:

„Cu siguranță, nu există în toată Europa pământ mai roditor ca aici, iar climă mai bună decât cea din Țara Românească cu greu se mai întâlnește. Țara are belșug de grâne de toate felurile și numai în Franța am mai băut un vin ordinar atât de bun ca vinul valah. Vinul alb obișnuit din Țara Românească, păstrat în sticle doi, trei ani, este asemănător cu cel produs pe malurile Rinului. Pajiștile mănoase oferă loc de pășunat nenumăratelor cirezi de vite și turme de oi, iar în apropierea pădurilor sunt turme imense de porci.” [O'Brien, 2016: 53]

După această evocare memorabilă a bogăției țării, dar și a hărniciei și priceperii românilor, O'Brien dă iar un exemplu despre modul în care este folosită și exportată spre Occident bogăția Principatelor, de către afaceriștii străini, la cel mai mic preț din Europa. Povestea de acum o sută și cincizeci de ani nu este doar o parte dureroasă a memoriei trecutului, ci o realitate hiperactuală:

„Tocmai datorită acestei abundențe de carne de toate felurile s-au stabilit urmașii domnului Goldner în apropiere de Galați, iar un alt stabiliment englez puternic implicat în comerțul cu carne de porc s-a înființat la Calafat. Proprietarii ambelor stabilimente sunt de

păreră că, dincolo de salariile mari pe care trebuie să le ofere angajaților lor englezi și de cheltuielile cu transportul, își pot vinde marfa mai ieftin în Anglia așa decât dacă ar cumpăra materia primă din orice piață a Marii Britanii sau Irlandei.” [O'Brien, 2016: 54]

Evocarea bogăției țării impresionează în primul rând autorul, care face eforturi evidente să își rețină entuziasmul și surpriza. El pare a avea sentimentul că se află într-un spațiu neeuropean, oarecum virgin, asimilat imaginărilor amerindian sau african:

„Vânatul de aproape toate felurile se găsește din abundență în Țara Românească. Curcanii sălbateci se întâlnesc cu sutele la șes sau la câmpie. Iepurii se vindeau până de curând în piața de la București cu doar patru penny bucata, iar o pereche de cocoși de munte cam cu același preț. De asemenea, apele râurilor abundă în pești, iar unii dintre ei au un gust foarte ales.” [O'Brien, 2016: 53]

Încheierea acestui episod al jurnalului este, însă, cea mai neașteptată. O'Brien vede în cultura caselor românești semnul unei civilizații rurale superioare:

„Comparând locuințele țărănimii române cu casele irlandeze, n-am precizat că aranjamentul interior al celor dintâi este mult superior. Când intri în casa unui țăran român, pășești într-o cămăruță folosită drept bucătărie. Aici o sobă încăzește întreaga casă în lunile de iarnă. Nu există casă fără sobă, obiect de importanță capitală într-o țară unde uneori este ger aspru. Pe lângă bucătărie, fiecare casă mai are două încăperi, folosite îndeobște ca dormitoare. Pereții sunt îngrijit tencuiți și văruiți, iar întreaga locuință are un aer de relativă curățenie.” [O'Brien, 2016: 56]

James Oscar Noyes este primul american care scrie despre Țările Române. În contextul Războiului Crimeii (1853-1856), care influențează decisiv fizionomia geopolitică a Europei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și, așa cum precizam anterior, accelerează apariția României moderne, tânărul Noyes, medic din Statele Unite, ajunge în 1854 la București, unde obține un post de chirurg în armata otomană, prin intermediul unui ofițer britanic, care, sub numele de război Mazar pașa, ocupa funcția de guvernator al orașului trecut sub protectoratul Imperiului otoman. Cunoaște astfel bine Țările Române, care fuseseră ocupate de trupele rusești în 1853 și devastate în timpul retragerii lor din 1854. La întoarcerea în America, publică în 1858 volumul *Roumania: The Border Land of the Christian and the Turk, Comprising Adventures of Travel in Eastern Europe and Western Asia*, la editura Rudd & Carleton din New York. Din cele 520 de pagini ale cărții, 182 de pagini sunt dedicate Țărilor Române.

Noyes este un observator foarte critic al situației românilor, concentrând evocarea istorică, cu reprezentările sociale relevante și cu analiza pragmatică a realităților, bazată atât pe evenimentul concret, cât și pe reacția psiho-emoțională a oamenilor la evenimente:

„Pentru daco-romani, Prutul este un Cocytos cu ape întunecate, despărțind România de tărâmul groazei. În timpul celor șase ocupații succesive ale Principatelor, rușii au tâbărât de obicei asupra banilor publici, i-au silit pe oameni să le aprovizioneze armatele și nu o dată i-au taxat din greu pentru așa-numita „protecție” a țărului. Aceste invazii au fost în general urmate de foamete și molime, iar țărani valahi susțin că rușii au adus de fiecare dată ierni grele, inundații, roiuri de lăcuste, ciuma și alte rele fără număr.” [Noyes, 2016: 107]

În câteva fraze Noyes rezumă percutant memoria colectivă a relațiilor dintre români și ruși, din ultimele două sute și cincizeci de ani. Înțelege perfect esența negativă a reprezentărilor dominante referitoare la întâlnirea dintre români și ruși pe teritoriul Principatelor și o legitimează prin mai multe evocări dramatice, imposibil de uitat:

„În teribila campanie din 1829, țărani valahi au fost luați cu forța în slujba armatei ruse ca vite de povară. Se povestește despre cazacii care mânau cu biciul bărbați și femei împovărați de provizii și lemn pentru poduri ori înhămați la căruțe în loc de cai sau boi...” [Noyes, 2016: 107]

Imaginile țării distruse de ocupația rusească sunt memorabile și inexistente în imaginarul literar, pentru că literatura română, principala sursă de cultivare a memoriei istorice, nu a asimilat această memorie a suferinței, a umilinței și a groazei produse de invaziile rusești, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Evocările, emoțiile și reprezentările pe care se bazează Noyes, însă, sunt foarte prezente în memoria populară colectivă, până astăzi:

„Pretutindeni am văzut urmele unui război aprig. Am fost obligați să trecem râul prin vad, căci rușii, în retragerea lor pripită, distruseseră podurile. Sate părăsite și sălașe arse până la pământ, grânele și viile călcate în picioare, districte întregi nelocuite, cu excepția haitelor de câini salbăciți și a stolurilor de păsări carnivore care se înfruptau încă din rămășițele cailor și a oamenilor, dezgropate din mormintele lor superficiale – iată o parte din binecuvântările lăsate de hoardele de cazacii ale țărului într-un ținut care, altminteri, s-ar fi bucurat de pace și belșug.” [Noyes, 2016: 107]

Noyes introduce cititorul într-un spațiu apocaliptic și întărește astfel asimilarea răului, în memoria comună a românilor, cu prezența armatelor rusești. Citindu-i pe Noyes și pe O'Brien, conștientizăm cât de mare este distanța dintre imaginarul literar și imaginarul memoriei comune, pentru că, prin evocările lor identificăm cu ușurință uriașe spații goale în memoria verbalizată în literatură – teritorii nepopulate, care, evident, produc uitare și nu se transformă nicidecum în memorie. Apoi Noyes, la fel ca O'Brien și independent de acesta, pentru ca cei doi autori nu s-au cunoscut, face o sinteză abruptă și tragică, la 1857, cu o voce de prooroc care tulbură conștiința cititorului român actual, deoarece el vede brusc în scrierea unui american necunoscut din secolul XIX reflectarea vulnerabilității dramatice a României moderne, înainte chiar ca istoria de substanță a acesteia să se întâmple. Identitatea socio-economică modernă a românilor, comportamentele lor politice, dinamica lor civilizațională își au originea într-o memorie a nedreptății fără limite, a abuzurilor succesive, a iresponsabilității și neomeniei clasei conducătoare, a suferinței și supunerii în fața străinilor exploatare:

„Când oprimați de turci și de ruși, când lăsați pe mâna fanarioților sau încă și mai tiraniceii stăpâniri a gospodariilor pământeni, moldo-valahii au fost poporul cel mai rău guvernat din lume.” [Noyes, 2016: 107-108]

Analiza critică a celor doi tineri occidentali, O'Brien și Noyes, anticipează o modernitate românească întemeiată pe o gravă ruptură între clasa conducătoare, majoritar formată din străini, și popor. E o modernitate care nu se naște din experiența libertății, ca în Statele Unite, ci din experiența fie a lăcomiei satisfăcută înafara oricăror reguli morale, când ne gândim la clasa conducătoare, fie din experiența deposedării de orice drepturi, când ne referim la popor.

Patrick O'Brien și James O. Noyes sunt, însă două conștiințe foarte diferite, în sens emoțional și moral. Dacă O'Brien este empatic cu lumea românească a Principatelor, Noyes are o privire mereu critică, dezaprobatoare, alunecând adeseori în dispreț superior și într-o aroganță aproape cinică. Motivul este mai ales religios. Neoprotestantul Noyes nu acceptă Biserica greacă și mentalitatea ortodoxă. Poziția lui față de ortodoxie va deveni, dealtfel, în timp o atitudine dominantă a Europei Occidentale față de lumea ortodoxă românească. Cele două jurnale au contribuit esențial la construirea unui imaginar occidental despre români.

BIBLIOGRAFIE

- Noyes, James O., 2016. *România, țară de hotar între creștini și turci: cu aventuri din călătoria prin Europa răsăriteană și Asia apuseană*, traducere din engleză și note de Eugen Popa, București, Editura Humanitas.
- O'Brien, Patrick, 2016. *Jurnalul unei călătorii în Principatele Dunărene în toamna și iarna anului 1853*, traducere din engleză, introducere și note de Constantin Ardeleanu, București, Editura Humanitas.
- Rosetti, Radu, 2013. *Amintiri: ce am auzit de la alții, din copilărie, din prima tinerețe*, prefață de Neagu Djuvara, București, Editura Humanitas.